

ԴՐՈՇՆԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

1894-1895

1894 թ. հայկական յեղափոխական կեանքի դարադրուին է կազմում. նա նշանաւոր և հարուստ է թէ ոգով, թէ իւր տւած հերոսական զոհերով և թէ այն բարձր ոգևորութեամբ, որով բռնւած է այսօր համայն հայութիւնը. նա, հայութիւնը, այսօր մի մարմնացած յեղափոխութիւն է: Հայ յեղափոխական կեանքը իւր 30 տարւայ գոյութեան ընթացքում երբէք չի տւել այսքան շատ, այսպիսի մեծ զոհեր և չի տեսել այսպիսի ընդհանուր ժողովրդական ոգևորութիւն, համակրութիւն ու շարժում: 1894 թ. ամենափայլունն է մեր յեղափոխական կեանքում թէ իւր որակութեամբ և թէ իւր ծաւալով:

1894 թ. էր, որ ժողովրդի հարազատ քաջ զաւակը՝ Յակոբը փորձ փորձեց սպանել սևանուն Աշըգեանին: Աշըգեանը եթէ այսօր չկայ, եթէ նա մեզ համար մեռած է, այդ շնորհիւ Յակոբի էր. այդ փառքը նրանն է, նրա ինքնուրոյն գործունէութեանը. այդ գործը նրա ազնիւ սրտի պահանջն ու արձագանքն էր և ոչ ոք չի կարող խլել նրանեց այդ և ուրիշ անւան տակ դնել. նրա բազմաչարչար ոսկորները կը բողբեն դրա դէմ. Հնչակեանների անյաջող փորձն սպանելու Սիմոն պէյին, Մարգարի և Թիրայրի հերոսաբար, յանուն ժողովրդական շահերի կախաղան բարձրանալը, ժողովրդի, հալածեալի ու տանջւածների պաշտպանների՝ հայդուկային խմբերի տաճկա-ուսական սահմանազրկի և Վասպուրականի ընդհարումը թշնամու հետ, Մուշի և Եւզոկիայի անամօթ և անխիղճ կոտորածը և բոլորի պսակ՝ Սասունի հերոսական կռիւր, կռիւ որ իսկապէս մի պատերազմի էր նմանում: Դեռ մի կողմն ենք թողնում այն անընդհատ, ամեն քայլափոխում պատահած ընդհարումները, որ տեղի են ունենում կառավարութեան և ժողովրդի, քրդերի և հայերի մէջ. այն ամենօրեայ կրկնող բազմաթիւ թալանները, առևանգութիւնները, անպատուութիւնները, կողպուտները, սպանութիւնները,

հրդեհները և այլն: Այս բոլորի ամբողջութիւնը, որ մենք խոշոր գծերով դրինք այստեղ, տալիս է 94 թւականի յեղափոխական կեանքի պատկերը. թէև տխուր, վշտացուցիչ է, որովհետև միշտ արիւն է հոսում, բայց ոգևորող և խրատուսիչ է, որովհետև ազատութիւնը այդ է պահանջում.....

Բայց ի՞նչ կը տայ մեզ 1895 թւականը: Հալկաւոր չէ մարգարէ լինել գուշակութիւններ անելու համար: Ով որ ծանօթ է պատմութեան և մարդկային կեանքի օրէնքներին, նրա համար շատ պարզ է կը լինի նոյնը ինչ որ 94 թ միայն, յոյս ունենք, աւելի ուժեղ, աւելի խիստ կերպով և միևնոյն ժամանակ աւելի տակտիկայով: Այլապէս չի կարող լինել, որովհետև նա զարգանում, աճում է և դրա հետ միասին նա ձեռք է բերում փորձառութիւն: Բացի այս՝ մեր յեղափոխական կեանքն այսօր դրւած է այնպիսի պայմանների մէջ, նա զարգացման այն աստիճանի է հասել, որ բնականաբար տեղի են ունենալու աւելի խոշոր դէպքեր. այդպէս է նրա ընթացքը և այլապէս էլ լինել անհնարին է: Երբ համոզւած ենք, որ ոչ ոք չի կարող կանգնեցնել կամ փոխել հայկական կեանքի յեղափոխութիւնը: Մինչև նա չհասնի իր նպատակին՝ ազատութեան, փորձերն ու ճիգերն ապարդիւն կանցնին կեանքի երկաթի օրէնքի առաջ: Սրա վրայ աւելացրէք և այն, որ դարերի ստրկական կեանքի դառն փորձերը մի կողմից, 30 տարուայ անընդհատ, թէև թոյլ կռիւր միւս կողմից, համոզել է ժողովրդին, որ իր ազատման միակ ելքը, միջոցը յեղափոխութիւնն է: Եւ ահա համոզւած հայ յեղափոխականներին հարկաւոր էր և այս՝ որ ժողովուրդը ոչ մի յոյս չգնի կառավարութեան վրայ, որ բոլոր չարիքների աղբիւրն է, այլ իր ներքին, սեփական ուժերի, որ իրեն փրկողը, ազատողն ինքն է լինելու հրի և սրի միջոցով, մեծաքանակ զոհերով: Հայ յեղափոխականը հասած լինելով այդ կէտին (որ անհրաժեշտ էր) և լաւ հասկանալով, որ միտքը կեանքի ուժեղ ֆակտորներից մէկն է, որ նրա դերը մեծ է կը կրկնապատկէ իր գործու-

նէութիւնը, մի կողմից շարունակելով իր պրօպագանդան ու ագիտացիան, միւս կողմից հարւածներ տալով կառավարութեան՝ մղելով անընդհատ կռիւ, միշտ ու միշտ աւելացնելով բազմացնելով առաքեալների թիւը: Այս բոլորը՝ հայ յեղափոխականի գործունէութիւնը, ժողովրդի համոզմունքը, ներկայ տիրող պայմանները և կեանքի օրէնքներն առհասարակեայ են, որ 1894 թ. հետևող թակամանները յեղափոխական տեսակետից կը լինեն աւելի եռանդուն, աւելի ուժեղ, աւելի հարուստ:

Այսպիսի դրական օրէնքների ու փաստերի վրայ հիմնած մեծ՝ յոյսերով ենք մտնում 1895 թ. Մենք յոյս ունենք, որ կունենանք դարձեալ այնպիսի կռիւ, ինչպէս Սասունին էր: Յետ նահանջել մենք չենք կարող և ոչ մի պայմանով էլ չպէտք է նահանջել, մինչև թշնամին զինաթափ չլինի, մինչև նա չնկճի ժողովրդեան պահանջի առջև: Մենք այս ասում ենք վստահութեամբ մեզ հետ ունենալով նրա կուսելու եռանդը: Այլ անցան, գնացին այն օրերը, երբ հայ ժողովուրդը փախչում, վախենում էր զոհերից, արիւնից: Նա ոչ միայն վարժել է դրանում, այլ, կրկնում ենք, համոզել է, որ այդպէս է հարկաւոր, որ այդ է միակ ճանապարհը: Այսպիսի համոզմունքով ու վստահութեամբ նա Սասունի կուսով բացարձակ կռիւ յայտնեց սուլթանի կառավարութեան, դրանով կարեց իր բոլոր յարաբերութիւնները և իբրև թշնամի նրա առաջ դուրս եկաւ. հաշտութիւնն այլ ևս անհնարին է և նա ոչ փնտրում և ոչ հայցում է: Սասունի կրուով ժողովուրդը դրական ձևով դրեց կառավարութեան առջև՝ մահ, կամ ազատութիւն. իսկ կառավարութիւնը դրա դիմացը դրել է կամ կոտորած, կամ կատարեալ ընկճում. որոշումներ, որ ոչ մի պայմանով չեն կարող հաշտել: Ո՞րը կը յաղթի...

Երկու թշնամի բանակները եռանդով առաջ են տանում իրենց գործունէութիւնը. ժողովուրդն ընդդիմադրում, ապստամբում է. կառավարութիւնը կոտորում, աշխատում է ընկճել, ինչպէս Սասունին արաւ: Ո՞վ կը յաղթի.—նա, ասել ենք մենք արդէն, ով բարոյապէս բարձր է: Հակառակորդ ուժերը հաւասար չեն. ինչ կասկած, որ կառավարութիւնն ուժեղ է և դեռ մի քանի Սասունի կռիւ պէս կռիւներում կը կոտորի: Բայց կոտորել չի նըշանակում յաղթել: Ոչ, հայ ժողովուրդը չի յաղթել և չի յաղթելի. չի յաղթել որովհետև զենքը վար չի դրել, որովհետև թշնամին դեռ չի կարողացել խլել նրանից ապստամբական արնագոյն դրօշակը, որ նա բարձր և ուժեղ բռնել է, որը ծածանում է Հայաստանի ամեն մի անկնւում. չի յաղթել, որովհետև ուժեղ է այն ձեռը որ բռնած ունի այդ դրօշակը և Սուլթանի կառավարու-

թեան պէս անամթ, ստոր ու վախկոտ կառավարութիւնը չի կարող իւր անմաքուր ձեռներով մօտենալ և խլել այդ անարատ դրօշակը և անպատել, պղծել նրան: Ոչ, այդ դրօշակը չի ընկնիլ մինչև յետին հայի վերջին շունչը: Միմիայն երբ Սուլթանի կառավարութիւնը հպարտութեամբ կարող կը լինի ասել՝ այլ ևս Հայաստանում հայ չկայ, երբ նա կը տեսնի իւր ոտերի տակ ածուխ դարձած դիակներ և արիւնլայ աւերակներ, այն ժամանակ նա յաղթող կը լինի և միայն այն ժամանակ անարատ դրօշակը կը պղծի. . . Բայց քանի կայ, քանի ապրում է հայ ժողովուրդը, կայ և ապստամբական դրօշակը, կայ և հերոսական կռիւը:

Եւ այդ կռիւը, որ այսօր աւելի լարած բնաւորութիւն է ստացել, կը շարունակուի, նա մի րոպէ, մի վարկեան անգամ կանգ չի առնի, մինչև որ ժողովուրդն իր նպատակին չհասնի, մինչև Հայաստանի հողի վրայ ապրող ժողովուրդների վզին ծանրացող լուծը չջարդի և նրա տեղը չբռնի ազատութիւնն ու եղբայրութիւնը, խաղաղ, ապահով կեանքն ու աշխատանքի արդար վայելումը: Այդ են պահանջում իւր կեանքը, իւր մարդկային իրաւունքները, այդ են պահանջում և իւր հազարաւոր նահատակների ոգին ու արիւնը, որոնք ընկել են քաջբար, որոնք հարթել են ճանապարհը, որոնց յիշատակը վառ պահելու համար, պարտաւոր ենք այդ օրն իբրև Մեծ-Տօն տօնել: Եւ միթէ մենք կարող ենք չգնալ այդ ճանապարհով, որ միակն է և որը մեզ տանում է դէպի մեր նպատակը, որքան էլ նա ծանր, դժւար և փշոտ լինի:

Ձէ, մենք կերթանք այն ճանապարհով, որով գնացել են յեղափոխական ժողովրդի ուսուցիչները՝ Սասունցիք: Այո, Սասունը յեղափոխական ժողովրդի ուսուցիչն է, որովհետև այդ առաջին անգամը չէ, որ նա ապստամբական դրօշակ է բարձրացնում,—այդ գիտէ իւրաքանչիւր հայ. նա ապստամբել է ոչ թէ միայն մի քանի անգամ, այլ նա միշտ անընդհատ կռիւ մեջ է եղել կառավարութեան հետ և մինչև իր ընկնելը կիսաանկախ դիրք է ունեցել: Եւ ո՞վ կը յանդգնի ասել, թէ Սասունի ապստամբութիւնը սրա կամ նրա գործն է. ոչ որ. . . այդ կը նշանակէ անպատել հայ յեղափոխական ժողովրդի ուսուցչին՝ Սասունին, այն Սասունին, որի անունը շատ վաղուց է, որ սիրելի է տանջող ժողովուրդին, որի յոյսերի աղբիւրն է: Մենք կերթանք այդ ճանապարհով, մեզ հետ ունենալով այն բարձր յոյսը, որ մենք կը յաղթենք: Եւ մենք կը յաղթենք: Մենք կերթանք այդ ճանապարհով, որովհետև մենք ուզում ենք ապրել, բայց ոչ այնպէս, ինչպէս ապրել ենք դարերով՝ ստրուկ, կեղեքւած, անպատեւած, հալածուած, ստորացած. . . Այս կուսելու գիտակցութիւնը, որ այժմ յատուկ է ոչ միայն համոզած յեղափոխական-

ներին, այլ և մտել է ժողովրդի բոլոր խաւերը, մեզ առհասարակ է, որ սկսածը կը շարունակւի, որ մենք կը գնանք նոյն ճանապարհով, մի բոպէ անգամ չընդ-
 ւելով և հաւատարիմ մնալով մեր սկզբունքին և նրանց, որոնք զոհել են իրենց, նահատակել են ժողովրդի համար ապագայ սերնդի համար:

Մենք մտնում ենք 1895 թ. թէև սգաւոր, տւած լե-
 նելով հազարաւոր զոհեր, բայց փառաւոր անցեալով
 և ապագայի մեծ յոյսերով:

Մենք մտնում ենք 1895 թ. տեսուր, բայց եռանդով
 որ ներշնչել են մեզ նոյն իսկ այդ հազարաւոր զոհերը:

Մենք մտնում ենք 1895 թ. մնայլ գէմբուի, բայց
 ոչ ջարդուած, փշուած սրտով:

Մենք մտնում ենք 1895 թ. հազարաւոր ընտանիք-
 ների լաց ու կոծով, լաց, որ ոչ թէ գթութիւն է հայ-
 ցում, այլ վրէժ է պահանջում, որ բողոքում է անըսե-
 լի գազանութիւնների դէմ և արդարութիւն է պահան-
 ջում: արդարութիւն ոչ թէ օտարի ձեռքից, այլ իր
 հարազատից, իր եղբորից:

Մենք մտնում ենք 1895 թ. հազարաւոր եղբայրնե-
 րի և քրորերի հետ քաղցած, մերկ ու գոտարօրիկ, որ
 պատճառել է թշնամին:

Մենք մտնում ենք 1895 թ., մեր առջև ունենալով
 հազարաւոր դիակներ և աւերակ դարձած երկիր:

Եւ այս բոլորը մեզնից, ժողովրդից պահանջում է
 վրէժ:

Ժողովուրդ, քո քրորերը և եղբայրները, քո որբե-
 րը քեզնից պահանջում են և՛ օգնութիւն, և՛ վրէժ
 Թշնամին ոչինչ չի խնայում, այդ դու լու ես տեսնում
 և մի՞թէ այսօր ևս դու կը շարունակես քո նախկին թու-
 լութիւնը, չես լօխլ այն ձայները, որոնք միշտ բղաւում
 էին, թէ կոտորում են, կուում են...

Ո՛չ, մենք ուզում ենք հաւատալ, որ դու այլ ևս չես
 մերժիլ օգնութեան ձեռք կարկառելու քո թշուառ եղ-
 բորը, որովհետև նա քեզ ցոյց տւեց, որ գիտէ կուել
 որովհետև այդպէս է պահանջում քո պատիւը: Ո՛չ
 մենք ուզում ենք հաւատալ, որ դու ձեռք կը տաս եղ-
 բորդ, որպէս զի նրա բարձրացրած ապստամբական դրօ-
 շակը չանպատուի, որ նա ծածանւի մինչև Հայաստանի
 և նրա ժողովրդների կատարեալ ազատումը:

Եղբայրներդ վճռել են կամ ձեռք բերել ազատու-
 թիւն, կամ թշնամուն տալ ածխացած դիակներ և ա-
 ռիւնտ աւերակներ: Մի՞թէ դու կարող ես անտարբեր
 մնալ. — Ո՛չ:

Եւ մենք մտնում ենք 1895 թ. մեծ յոյսերով
 խրախուսուած և ոգևորուած:

Կեցցէ՛ ժողովուրդ, կեցցէ՛ յեղափոխութիւն:

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն Ի Կ Ռ Ի Ը

I

Սասնոյ մէջ պատահած եղեռն դէպքե-
 րու տեղ եկուածիւններ. —

Շէնիք Սասնոյ մի գաւառն է. ունի 4 գիւղ՝ Շէնիք,
 Մզրե-Սօրք, Գուռճոք, և Տաբի: Շէնիքու այս 4 գիւղե-
 րու հայերուց սպանուածներն են 950 հոգի, թէ այր,
 թէ կին, և թէ երեխայ, որոնց 920 Շէնիքու են և մը-
 նացեալ 330 միւս գիւղերէ են: Այս թշուառներէ շա-
 տեր Երզնկայու Մուշուր փաշայի հրամանաւ ողջ ողջ
 քարերէն վար նետելով սպանեցին, շատերն ալ ողջ
 ողջ թաղեցին, իսկ մնացած մասը սրէ անցուցին, գիւ-
 ղերը այրելով մոխիր դարձուցին. իսկ ողջ մնացողներ
 նօթի, սովալլուկ Մշոյ-Գաշտի գիւղեր կը պտտին:

Շէնիքու Տէր-Յովհաննէս 140 հոգով գնաց Օսման-
 ցուի բանակ Մուշուրիին անձնատուր եղաւ. Մուշուր հը-
 րաման ըրաւ իր զօրքերուն Տէր-Յովհաննէս քահա-
 նայի հետ մէկ տեղ այդ թշուառներէ մի քանիսին կա-
 պեցին և ողջ ողջ քերթեցին, իսկ մնացածներէն մաս
 մը ողջ ողջ թաղեցին, իսկ մնացեալին զօրքերուն հրա-
 ման ըրաւ սուրերով կոտորել: Շէնիք գիւղի եկեղե-
 ցոյ մէջ փեցած շներ տարին թաղեցին. այսպէս անար-
 գանօք կը կատակէին մեր սրբավայրեր:

Ալեան, որ Սասնոյ մէկ գաւառն է, կը բաղկանայ
 14 գիւղերէ: Երբ կուի սկսաւ Չայ գիւղի վրայ, տաճ-
 կաց ամբողջ ղինուորութիւնն այդտեղ հաւաքեցաւ Եր-
 զնկու Մուշուր փաշան 30-ի չափ թնդանօթով, 24 գունտ
 հետեակ և հեծեալ զօրքերով այդ գաւառի 14 գիւ-
 ղերու դէմ պատերազմ մղեց. Այդ գիւղերու հայեր
 Չայ գիւղի անառիկ տեղեր ապաստանելով՝ դէմ դրին
 25 օր: Տաճիկ զօրքեր որչափ որ թնդանօթով կը
 ուժբակոծէին այդ անառիկ տեղը, ոչինչ օգուտ չէր ը-
 ներ: Երբ հայերու կերակուր և զէնքի պաշարը հասաւ,
 սկսեցին ցիր ու ցան իջնել. այդ ատեն տաճիկ զօրքեր
 սկսան հալածել հայերուն. կնիկներուն որովայններ
 ձեղքելով՝ զուակներ կը հանէին, կը կտրտէին, մար-
 դիկ ողջ ողջ կը թաղէին. գիւղեր այրելով՝ մոխիր ը-
 րին և այդ գիւղերն այրած ժամանակին կը հաւաքէին
 զմարդիկ, կը լցնէին տուներու մէջ և կայրէին: Ամբողջ
 40 օր այդ եղեռնագործութիւն ի գործ գրւաւ: Ալի-
 անցիք կորուստ ունեցան 2000 հոգի՝ մարդ, կին, ե-
 ռեխայ:

Պատերազմ սկսեց Գէլիէ-Վուզանայ վրայ: Գէլիէ-
 Վուզան ունի 22 գիւղ: Այդ գիւղերու բնակիչները լե-
 ուան գլխին ամրացան: Անոնց դէմ ելնող զօրքերու թի-
 ւը 30,000 կը հասնէր, թէ քիւրդ, թէ համիտեայ և
 թէ կանոնաւոր զօրք, 50-իչ ասի էլ թնդանօթ: Ամբողջ
 քսան օր պատերազմեցան այդ երեսուն հազար խու-
 ժանի և յիսուն թնդանօթի դէմ: Երբ Ալիանցիք յաղ-
 թւեցան, Գէլիէ-Վուզանցոցն ալ արդէն վաւոր. և կե-
 րակուր հատած էր: Գէլիէցին իր վերջին յուսահատա-
 կան ճիգ այսպէս թափեց թշնամու վրայ. աչքի առաջ
 ունենալով հերոսական մահը, զէն ի ձեռին արձակում
 ըրաւ թշնամի բանակի վրայ և՛ մեծ ջարդ տւեց: Երբ

Թշնամու բանակ երթալով սուարացաւ, գէլիէցիք ըսկ- սան խոյս տալ: Այնտեղ Ալիանից Գանըու Նալալէ Մաքան գիւղացի Հեպօեան քաջարի Վարդան անուն անձը մէկ դաշոյնով քսանի չափ զօրք սպանեց և յե- տոյ ինքն ալ սուրինի հարուածներով սպանաւ:

Գէլիէցիքն սկսաւ խոյս ալ և ցիր ու ցան իջնել. տաճիկներ ետևէ ընկան, հալածեցին ու կոտորեցին: Գէլիէցոց կոտորածներու թիւը եղաւ 3,000 հոգի, թէ այր, թէ կին և թէ երեխայ: Գէլիէ-Վուզանցոց նորընծայ Պետրոս քահանան խմբի ղրուխ անցնելով՝ քաջաբար կը պատերազմէր: Երբ խումբը կոտորելով՝ ցիր ու ցան եղաւ, քսանի չափ զօրքեր յարձակեցան Տէր- Պետրոսի վրայ և սուրիններով զարկին, սպանեցին և դի- ալը կտոր կտոր արին:

* * *

Աղբէք, գաւառ ունի ութ գիւղ, որք են՝ Վերին Աղ- բէք, Ներքին Աղբէք, Խտան, Մուտաղար, Փօման, Իսուխիք, Գալասազ և Չուրուփ:

Վաիւ երբ դարձաւ Գալուրիկու կողմը, բոլոր Օսմա- նեան զօրքեր մտան այս գաւառի մէջ, ձեռք անցող սրէ անցուցին: Փախնող ազատան: Հատերն ալ բըռ- նեցին, լցին շէնքերու մէջն ու այրեցին: Այրուածներ չենք գիտեր որչափ են, միայն թէ 1200 հոգի կորած են. դիակներու բազմութիւն և մոխրի շատութիւն կը նշանակէ սպանած կամ վառուածներու թիւը:

Այդ Աղբէք գաւառն աւերելէ զկնի Մուշուր փաշա- յի հրամանաւ բոլոր զօրքեր՝ թէ քիւրդ, թէ համի- տեայ, թէ կանոնաւոր զօրքեր գումարաւ, իրենց հետ ունենալով 80-ի չափ թնդանութներ, յարձակումը ր- րին Գալուրիկայ վրայ, ուր Սասնոյ յեղափոխութեան կենտրոնն է: Գալուրիկցիք իր շըջակայ 20 գիւղք բնա- կիչներով Մուրատի և Ալէքսանդրապօլցի Սննքերիմի առաջնորդութեամբ Փըռ-Փըռ քարի վրայ ամրացան և ամբողջ տասն օր դէմ դրին տաճկին, նրա անչափ զօրութեան: Մուշուր փաշան իր հնարագիտութեամբ գտաւ թոյլ դիրքը և սկսեց այդ կէտը թնդանութնե- րով ուժբակոծել: Փըռ-Փըռ քարի վրայ ամրացածները սկսան ցիր ու ցան իջնել: Տաճիկ զօրքերն սկսան զհա- յերը հալածել, ձեռի անցածները կոտորեցին, թաղե- րու մէջ ամացածները տունների մէջ փակեցին և ան- դթաբար այրեցին:

Գալուրիկայ և իր շըջակայ գիւղերու կոտորածներու թիւ 5,000-ի կը մօտենայ՝ թէ ծեր, թէ երիտասարդ, թէ կին, թէ երեխայ: Այդ թշուառներու դիակներ մինչև հիմա էլ առանց թաղելու ամացած են:

Ահա այսպէս դարձած է այս ընդարձակ երկիր... Անթաղ ամացած դիակներու գարշահոտութենէն ամ- բողջ քառասուն օր անցնելն անկարելի էր այդ աւե- րակ դարձած գեղերէն...

Տալուրիկու գիւղերու անուններն են. Հեթիք, Աւա- դառ, Կանոյ, Տալուրիկ, Էղկարդ, Ծորեր, Սպղանք, Միր- կեր, Հունուտ, Փորին, Թուալին, Հաքմանք, Հչաղին, Ռէ- նետ, Բաղսի-Վոտր, Իշննձոր, Նորհան, Կալիի, Խզրիկ:

Ալիանցոց գեղերու անուններն են.—
Չայ, Վերիլմը, Տաբէ, Մերկէխք, Ալիանցից-Գէլին,

Բլօի գեղ, Կրվոն-Աբի, Բողնցի, Սէվօք, Նալալէ-Մաքան, Բօք, Բօնկէ հովիտ, Նալալէ-Հանիէ, Գեռհասար:

Գելիէ-Վուզան գիւղերու անուններն են.—

Մերկեր, Վերի, Բլուր, Ամպրներ, Ճըւըզզկ, Գալրե, Տայասե, Հաղմօզում, Չախք, Գահօք, Գալուրին, Մզոն- խասօ, Նուսենցիք, Հօսլ, Մզրէսան, Օմբեթար, Միհիլ- նէն, Ղարիպլաէ, Գաղվանի, Աւետխան, Գիլիէ-Վուզան:

Վերոյ գրուած գաւառներու բոլոր գեղեր, որ անւանէ ահանէ յիշած եմ, բոլորն ալ վառած և մոխիր են դարձած, այդ գեղերու ողջ ամացողներ տակն հազար ժո- ղովորեան չափ փախած են Մշոյ դաշտի գեղերու մէջ ցրած, մերկ ու սովալլուկ կը պտըտեն. ոչ ժողովուրդ կրնայ օգնութիւն ընել, ոչ ալ կառաքարութիւն օգ- նութիւն կրնէ, որովհետև մեր բոլոր երկիրներ թալան- ւած են. եթէ օգնութիւնը չը հասնէ՝ բոլորն ալ պիտի մեռնին աստանդական ու թափառական:

Տէրութիւն հրաման րրած է, որ սասունցիք երթան իրենց տեղեր կրկին լեցնեն: Բայց իզուր, որովհետև սա- սունցիք ապրուստի միջոց չունին, որ երթան լեցնեն ի- րենց երկիր. մեր եղբարք մեզ կարեկցեն ու օգնեն: Օգ- նութեան ենք կարօտ:

II

(ՄԵՐ ԸՆԿԵՐՈՋ ԵՒ ՇԱՀԱԿԱՐԱՆԻՑ)

Խ Ե Ն Ո Ւ Մ

Գեռ հայերի և քրդերի անցեալ տարւայ կաւի պատճառով, որի ժամանակ քրդերը սուկալի հարած ստացան, վրէժ է պահած եղել հայերի և քրդերի մէջ: Աւելի կատաղած են եղել հայերի դէմ բազրան- ցիք և բաղկանցիք:

Սասնոյ հայերը կարծելով, որ այս տարի քիւրդերը վրէժ լուծելու համար պիտի բարձրանան Անտօք լեռը զօգան (մէք ասում ենք Եայլաղ) դնելու, աճապարում են իրենք շուտով բարձրանալ վերոյիշեալ լեռը և ամուր դիրք բռնել: Բացի այդ հայերը քանդում են Խիան գաւառի և Սասնոյ մէջ գտանուող Սև ջուր կոչ- ւած գետի միակ կամուրջը, որպէսզի քիւրդերը չկա- րողանան մտնել Սասուն (Գալուրիկի թաղերը):

Հենց այս ժամանակներում պատահում են մի քա- նի անցքեր, որոնք դառնում են Սասնոյ կոտորածի ան- միջական պատճառները:

Այս տարի գարնան սկզբից շէնիկցի հայեր գալիս են Մուշ, կարաւանի հետ միանում և ճանապարհ ըն- կնում դէպի Տիգրանակերտ ցորեն բերելու: Կարաւանի մեծ մասը կազմւած է եղել քիւրդերից: Ճանապարհին բաղկանցի քիւրդերը յարձակում են կարաւանի վրայ և կողպում միմիայն հայերին, տանելով 60 ջորի և ցորենի համար պատրաստած փողը. շէնիկցի հայեր դա- դարկ ձեռներով վերադառնում են իրենց տները:

Մայիսի մէջ Մուրադի կարգադրութեամբ մի փոքրիկ հայրուկային խումբ, բաղկացած տեղացիներից և օտա- րականներից յարձակում է բազրանցի ցեղին պատկա- նող մի գիւղի վրայ, խլում է 65 ոչխար և առանց մի մարդ կորցնելու վերադառնում է: Այդ խմբի մէջ են

լինում խասգեղցի Պօղոսը, ալէքսանդրապօլցի Սենեքերի-
մը և վանեցի Կարապետը:

Յուլիս ամսին Կէնձի ղայմաղամը գալիս է Իշխնձոր
գիւղը հարկ հաւաքելու, բայց ձերբակալուած է 3 մարդ
իբրև յեղափոխականներ և ստիպուած է նրանց յայտ-
նել Մուրադի ու իր ընկերների տեղը, թէ որտեղ են
պահուած հայերի թնդանօթները, որտեղ են հայերը
գէնք շինուած, իսկ գլխաւորապէս՝ որտեղ են պահուած
այն 8,000 զինւորները, որոնք անցել են Ռուսաստա-
նից: Այս 8 հազար հոգու համար պատմում են մի
շատ ծիծաղելի բան: Որպէս թէ այդ հայերը սահմանի
մօտ գտնուող Ղարաղուրուգ ձորից, որտեղից վազում է
Արաքսը, ծակել են սարեր-ձորեր ու գետնանցքով
դուրս են եկել Մուշ և Ս. Կարապետի անտառներում
մնալով 3 օր, այնտեղից մտել են Սասուն ու այժմ
պահուած են հայ գիւղերում: Երբ Իշխնձորի հայերը
տեսնում են, որ այդ երեք երիտասարդներին շատ են
տանջում, մի անգամ յարձակուած են ղայմաղամի
վրայ, որն ազատուած է փախչելով, Իշխնձորում թող-
նելով իր ամբողջ գոյքը:

Ղայմաղամի փախչելուց յետոյ նոյն ամսին գալիս են
Շէնիկ 200 ասկեար և վրանները խփում մօտակայ մար-
գագետնի վրայ: Մի քանի օրից յետոյ զանազան տե-
ղերից լուր է հասնում Սասնոյ հայերին, որ այս տարի
կառավարութիւնը մօտադիր է սասունցիներին սրի բե-
րան տալ: Խիան գաւառում գտնուող հայ գիւղերը կա-
մաց կամաց սկսում են դատարկել: Ամենից առաջ հե-
ռանում են Իշխնձորից դէպի Տալուրիկ, այրելով իրենց
տները, նրանց հետևում են շէնիկցիք, սէմացիք, ալիան-
ցիք, Գիլիէ-Վուզանցիք: Իսկ Աղբի և Գլեմսուր գիւղերը
մնում են իրենց տեղերը: Հենց այդ ժամանակները սա-
սունցոց գուշակութիւնները կատարեցան. կառավարու-
թիւնն իր զօրքերը քաշեց դէպի Սասուն: Չբաւականա-
նալով իր 27,000 կանոնաւոր զօրքով, թնդանօթներով,
կառավարութիւնը հրաւեր կարդաց Բաղէշի վիլայէթի
և նրա շրջականների բոլոր ցեղերին: Համարիտա աշիբէթ-
ները ամեն կողմից սկսեցին կուտակել Սասնոյ շուրջը:
Հրաւիրում է նոյնպէս հասնանցի Փաթէհ-Աղային իր
բարբարոսներով: Սակայն հասնանցիք չեն գնում Սա-
սուն, նրանք իրենց համար արդէն գործելու ասպարէզ
ունեն, գարնան սկզբից մինչև աշնան վերջը, մինչև հոկ-
տեմբեր ամիսը նրանք կողոպտում են անխտիր կերպով
Բասենը, Խնուսը, Բուլանլընը, Մանազկերտը, Ալաշկերտը:

Ահա Սասնոյ վրայ գնացող ցեղերի անունները՝ բադ-
կանցիք, Բագրանցիք, ինկանցիք, մամկանցիք, ջիբրան-
ցիք, զուրկցիք, իսնանցիք, սլըքցիկ, զխուրցիք, ուլիթան-
ցիք և հայդարանցիք:

Այս բոլորի թիւը տաճիկ զինւորների թւի հետ մի-
ասին հասնում էր մօտ 45000-ի:

Սասնոյ կուռղ հայերից հրացանաձիգներ ընդամենը
եղել են 700 հոգի: Հրացաններն եղել են քիչ բա-
ցառութեամբ նախնական շէշխաններ... Մնացեալ
կուռղ հայերը զինուած են եղել միմիայն նաջախով
թրով և այլն: Իսկ Մուրադի մօտ եղել են 7 մարդ
օտարականներ, զինուած բերդանկայով: Հայերի մեծ մա-

սը բարձրացած է լինում լեռները, օր. Անտօք, Կէ-
փին, Քրո-Քըռ քար: Սասնոյ պաշարուած սկսել է
յունիս ամսից. կռիւն սկսել է օգոստոսի սկզբին և
վերջացել նոյն ամսի վերջին:

Կռիւն սկսել են Բագրանցիք, սակայն ահագին կո-
րուստով ստիպուած են եղել յետ քաշել: Գորանից
յետոյ բոլոր քիւրդ ցեղերը միանգամից յարձակուած
են գործում և զանազան տեղերից աշխատում են
բարձրանալ Դալուրիկ և հայերի բռնած լեռները:
Հենց այս ժամանակ սրի ճարակ են լինում Աղբին և
Մուրի հայ գիւղացիք իրենց տների մէջ: Կոտորում
են նոյնպէս և Բասնաց գաւառի հայերը: Ոմանք սրի
զօհ են գնում, իսկ ոմանք կրակի: Կռիւը տևում է
19 օր անընդհատ. քրդերի և տաճիկների կողմից մեծ
կորուստ է լինում Դալուրիկի և լեռների ստորոտնե-
րում: Պատմում են, որ մի հայ նստած է լինում ժայ-
ռի ետև 4 պատրօնդաշ կախած վօէն, բոլորն էլ լք
փամփուռներով. ամեն մի փամփուռտով նա մի տա-
ճիկ է գետին փռել. այս հաշուով նա 200-ից աւել
թշնամի է գլորել. դա է սպանել և մի թնդանօթա-
ձիգ: Երբ փամփուռները բոլորովին սպառուած են, նա
բարձրանում, դուրս է գալիս քարի յետևից, նետում
հրացանը տաճիկ զօրքերի առաջ և գողում. «Դուք,
անմարտունե՛ր, արիք, մօտեցէ՛ք. ինչ էք վախենում.
Խօժ տեսնում էք, հրացան չկայ այլ ևս, մեն-մենակ
խէնչալս է. ձեզնից շատ շատերին պիտի կոտորեմ սը-
րանով:» Այս բոլորը պատմում էր մի տաճիկ զինւոր:
«Մենք քառասուն հոգի էինք, ասում էր նա, բայց էլի
հազիւ սիրտ արինք յարձակել վրան և ողջ ողջ բըռ-
նել: Մեզնից մի քանիսին վիրաւորեց խէնջարով:»

Հայ տղամարդիկ, շարունակում է թիւրք զինւորը,
անընդհատ կուռղուց բոլորովին միջոց չէին գտնում հան-
գստանալու կամ ուտելու: Հայերը երբեմն երբեմն ա-
նօթութիւնից ընկնում էին ուշաթափ: Մառը ջրով լո-
ղացնում էին նրանց, կերակրում էին մածուով, անախ
մնով: Փաշան երբ տեսնում է, որ կուռղով անհնարին
է յաղթել հայերին, դիմում է խորամանկութեան: Ա-
գատութիւն խոստանալով՝ բերել է տալիս Տալուրիկի
իշխաններին և քահանային, որպէս զի ներում շնորհ
ամենքին: Հայերի մի մասը, որ լաւ էր հասկանում
նենգաւոր փաշայի դիտաւորութիւնները, թողեց իւր
անառիկ գիրքը, փախաւ դէպի զանազան կողմեր: Միւս
մասը կէս խափուած, կէս յուսահատուած անձնատուր
եղաւ: Փաշան հրամայում է կոտորել վերջիններին:
Բոլոր անձնատուր եղողները նահատակուած են ամենա-
չարաչար մահով: Մի քանի զինւորներ, որ Բաղէշի
հիւանդանոցում պարկած են եղել, պատմում են հե-
տևեալ քստմեքի դէպքը: Գազան փաշայի հրամանով
խոր փոս են փորում, նետում են այնտեղ և սպան-
ւածներին և կենդանի մարդկանց... «Ողջ ողջ թաղում
են հայերին... Այրում էին կենդանի մանուկներին և
ձողերի վրայ բարձրացնելով՝ գոչում էին. «անխելք
հայեր, տեսէք ահա, թէ տղամարդիկ էք, արիք փրկե-
ցէք ձեր մանուկներին:» Եթէր տարեկան մի աղջիկ փա-
խաւ կրակից տեսայ և խղճահարեցի՝ փակեցի աչ-

քերս և հեռացայ, գարշելով մեր արած գործերից: Բայց փաշան հրամայեց նորից կրակի մէջ գցել կիսամեռ աղջկան:»

Մի այլ տեղ զինուորները ղազուխի են բարձրացնում մի սիրուն հարսի: Յցերից մաս մաս կտրտում են և կտորները հայերին շարժելով, բռնում են. «հայեր բաղցած էք, անօթի, ահա ահա հեր սիրելի կանանց միսը, կերէք և ոգի առէք:» Կանանցից շատերը այդ սրտաձմիկ տեսարանին ներկայ լինելով, իրենց ցած են գլորում: Ժայռերի բարձրութիւնից:

Ռմբակոծել են Տալուրիկը, այրել են եկեղեցին, Յ հարիւր մարդ մէջը: Հայերի մեծ մասը փախել է երկրի վանազան կողմերը: Մի մասը ապաստան է գտել խարզանցի կոչած քրդերի մէջ, միւս մասը անցնում է դէպի Խուլի, Ջապազ-Ջուր և Սղերտ:

Կուից յետոյ զօրքերը մի քանի օր շարունակ շորջում էին լեռներն, անտառները, ապաստանած հայերին կտորելու համար: Մուրադին գտնում են մի այրի մէջ բոլորովին ուժասպառ: Հրացաններից մի երկուսը յաճախ արձակելուց արաբել էին: Պատմում են, որ Մուրադին նախ գտել էին բագրանցի քիւրդերը: Մուրադի ապաստանը բարձր էր, անմատչելի: Ջափթի-աները նախ գալիս են զօրքերի հետ:

«Ցած իջէք, գոռում են, դիմելով հայերին:»
—Չենք իջնի առանց սանդուխքի, պատասխանում է Մուրադը: Բերում են գերաններից, տախտակներից սանդուխտ շինում: Մուրադը ցած է իջնում: Նրա բարակ, քնքրյա կազմաւածքը տեսնելով մի զապտիա հեգնական ժպիտով մտնում է նրան, ասելով. «Մուրադ, հա՛, Մուրադ. սա է՛ Մուրադը, այս պստիկ մարմինը:» Մուրադը պատասխանում է. «Ես եմ, այո՛, Մուրադը, բայց ափսոս մուրադիս չհասար:»

Այդպէս, Մուրադին 22 հոգով բերում են Մուշ իր 4 ընկերներով, փոխադրում են Բաղէշ, իսկ այստեղից Սղերտի վրայով Պոլիս են տանում:

Սասունն ընկձելուց յետոյ քրդերն իրենց իսկական գործը գտան: Ինչ կար չկար, նրանք հաւաքեցին, տարան: Մինչև իսկ հանեցին գետնի տակ պահած թէ եկեղեցիների և թէ կանանց զարդերը: Իսկ զօրքերն իրենց բողազի ետևից էին ընկած:

Ժանտախտ հիւանդութիւնը տարածել էր զօրքի մէջ: Շատերը հիւանդացել էին իրենց կամքից դուրս կատարած դժոխային բարբարոսութեանց պատճառաւ:

Սասունցի կնոջ անվահեր ընդդիմադրութիւնը, նրա օրինակելի անձնագոհութիւնն արդէն խիստ կերպով սպաւորել է ժողովրդի սրտում: արդէն հայերի, քրդերի և տաճիկների մէջ պատմում են, որ մի գեղեցիկ կին սպիտակ ձիու վրայ նստած, թուրը ձեռին արշաւելով այս և այն կողմ, տաճիկներին, քրդերին շարդելով սլանում, մտնում է Դալուրիկի եկեղեցին:

Սասունն ամայի դարձնելուց յետոյ կառավարութիւնը խոստացել էր փախստական հայերին թոյլ տալ վերադառնալ իրենց տները, խոստանալով տալ նրանց 50,000 ղոշ: իրենց կրած վնասների փոխարէն: Բացի այդ՝ կառավարութիւնը խոստացել էր չպահան-

ջել 10 տարւայ հարկը այն պայմանով միայն, որ սասունցիք մի շնորհակալութեան թուղթ ուղարկէին Սուլթանին, որ «Սուլթանը բարեհաճեց կոտորել աւազակ և ապստամբ հայերին»: Հայերը պատասխանում են. «Ի՞նչ պիտի անենք մեր տուն ու տեղ, երբ չկան այլ ևս մեր սիրելիք:»

Այսօր Մուշ, Բաղէշ, սբ. Կարապետ լի են փախստական սասունցիներով, որոնք ապրում են ցիր ու ցան և խղճալի դրութեան մէջ... Սասունցիք իրենց յոյսը դրել են Ռուսաստանի հայերի վրայ, նրացից են սպասում օգնութիւն...

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԽԱՂԵՐԸ.

Սասնոյ կոտորածն աւարտելուց յետոյ կառավարութիւնը ամեն կերպ աշխատեց ձեռները լւալ և յետ կանգնել, ամբողջ մեղքը քրդերի վրայ բարդելով: Ճիշտ է, որ քրդերն են եղել սկզբից կառուցները Սասնոյ դէմ, ճիշտ է, որ հասնանցիք էին Բասենի, Կնուսի հայերի կողմադրողները, ճիշտ որ շիկակները, մուկըցիք, մլանցիք, շարաֆների, մամայների առաջնորդութեամբ աւերում են Վասպուրականը. բայց ո՞վ է դրանց խրախուսողը, ո՞վ է դրանց զէնք տուողը, եթէ ոչ Սուլթանն համիդը իւր կուսակալ փաշաների միջոցաւ: Բացի այդ, ոչ դի համար գաղտնիք չէ, որ բացի քրդերից, բացի համիդիէ գնտերից, Սասնոյ վրայ արշաւել են ահագին քանակութեամբ կանոնաւոր զօրքեր իրենց թնդանօթներով:

Այժմ, երբ ամեն ինչ վերջացած է, երբ Սուլթանն ստիպւած է պատասխան տալ համայն ժողովրդի արդար բողոքին, երբ Եւրոպան պահանջում է խոստացած բարենորոգումները մտցնելու, Սուլթանը սկսել է իւր խաղերը, և տաճիկ սոված պաշտօնեաների համար բացել է աշխատանքի մի նոր աղբիւր:

Հոկտեմբեր ամսին յանկարծ կառավարութիւնը մի հրաման է արձակում, որ Ալայ բէկը ինքն անձամբ գնայ այն քրդերի վրայ, որոնք աւերել են Սասունը և այլ գաւառներ, յետ անի հայերից տարած աւարը և վերադարձնի տէրերին: Ալայ բէկը 200 ձիաւորով նաև գնաց Ղերբացի քրդերի վրայ, բայց քրդերը դիմադրեցին, հրաժարեցին որ և է՛քան վերադարձնել և Ալայ բէկը վախենալով կուից, դատարկ ձեռքով վերադարձաւ և դիմեց հասնանցոց վրայ: Հասնանցիք ոչ մի ընդդիմադրութիւն ցոյց չտուին, յոյսերը գնելով իրենց ցեղապետ Փաթէ փաշայի վրայ, որը Սուլթանի աջքում մեծ նշանակութիւն ունի և որի մի խօսքը բաւական է Ալայ բէկին վերադարձնել: Բայց հակառակը դուրս եկաւ. Փաթին իւր մարդկանցով բռնեց և բերեց Կնուս: Փաթէ փաշան երկար չմնաց. նա շուտով ազատեց, բայց ոչ թէ Սուլթանի շնորհիւ, այլ այն 400 ոսկի կաշառքի, որ նա տեց Ալայ բէկին:

Բռնւած էր նոյնպէս և Աղամի տղէն: Դա մի շատ հարուստ քիւրդ է, ունի ահագին ազդեցութիւն և ամեն տարի 10,000 աւել ոչխար է տանում Շամ և Հալէպ ծախելու: Դա Կարինից հեռագրով բողոքում է Բ. Դուռը՝ յայտնելով, որ ինքն աւագակ չէ, այլ յայտնի

վաճառական. այդ կարող են վկայել և հայերը: Դա էլ ազատեց, որովհետև սպառնացել էր կառավարութեան՝ բաց անել գեսպանների առաջ բոլոր գաղտնիքները, ցոյց տալ, որ քրդերն ամեն ինչ կատարել են կառավարութեան դրոմամբ:

Կառավարութեան պաշտօնեաների համար աւելի ձեռնտու էր իրենց ոյժը փորձել համեմատաբար թոյլերի վրայ: Հոկտեմբերից սկսած մինչև նոյեմբերի վերջը բաւականաչափ քրդեր բռնեցան և կողոպտեցան: Նըրանց մալ, ոչխարներ, ձիաները, ամբողջ հարստութիւնը անցան ագահ պաշտօնեաների ձեռքը: Մի քանի տեղեր բռնաբարւած կանայք ու կոյս աղջիկներ: Պատմում են, որ զօրաց անգլութիւններից մի քանիսը դոցանից մեռել են: Այլուած են բաւականին քրդերի տներ: Բանն այնտեղ է հասել, որ քիւրդ աղաները պահ են տալիս իրենց հարստութիւնը: Ես պատահեցի մի երկու տեղ հայի մօտ պահած քիւրդի հարստութիւն: Օրինակ Ղ. գիւղում երբ հիւր եղայ մի հայի տան մէջ, ինձ տարան, պահեցին ձիւտ այն դարմանանոցում, ուր պահած էր քրդի մի սնդուկ ապրանքը: Նոյնպէս Է. գիւղում ինձ տեղաւորեցին էլի դարմանոցում, որտեղ տան տիրոջ որդին ցոյց տւեց մի փոքր ոսկով լի արկղ և երեք հրացան իրենց փամփուռներով:

Այժմ քրդերը սաստիկ գրգռուած են կառավարութեան դէմ: Նորա սպասում են գարնան ամբողջ երկիրը հիմնայտակ անելու:

ՍԱՍՈՒՆ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԵՆԷ ԱՌԱՋ

II

Մայիսի վերջերը ձիպրանցի քիւրդ աւազակներ Պաղու (Մշոյ-Դաշտ) գիւղի վրայ յարձակում ընելով կը թալնեն: Մօտակայ գտնուած Զիարէթ գիւղի երիտասարդներէն հաւարի կը հասնին, աւազակներէն չորսը կը բռնեն և հրացանները ձեռքերնէն կառնեն. բայց նոյն գիւղացի թաթօն, որ ներսէս վարդապետ Խարախանեանցի հակառակորդներէն մին է, հրացանները ետ կը վերադարձունէ քրդաց, որք իրեն ծանօթ բարեկամներ եղած են: Պաղուցիք ժամանակ մը ցիր ու ցան լինելէ վերջ՝ կրկին վերադարձան իրենց գեղ:

Մայիս 19-ին Սասնոյ Բաշքիկ գեղացի Իպրահիմի տղայ Սօֆի Իպրահիմը, գոմըրկերցի Աստուածատուրը կսպանէ, իւր աւելի պահանջած պէշը չտալուն համար:

Մուշէն հայերէն և քրդերէն բաղկացեալ քարվան մը 200 գրաստով, որ Արգին Փարգին ցորենի կերթար, Փարգին չհասած խէյանցի քրդաց կողմանէ միմիայն կը թալանւին հայերը, իսկ քրդերը ազատ կը թողնին:

Հասանցի 30 ձիաւոր յուլիս 1-ին Հացիկ(Մշոյ-Դաշտ)գեղի վրայ յարձակելով նոյն գեղացի Թօրէ անուն անձի նահապետական մեծահարուստ տունը կը թալնեն:

Յուլիս 3-ին Ախշան գիւղէն ոչխար կը տանին և ոչխարի տէրը կսպանեն:

Յուլիս 20-ին Պօզքցիներու գլխաւոր 2էլէպ անուն քիւրդը Արգկայ Զաքար և Մակար անուն երկու հա-

յերը ձամբան կողոպտելէն վերջ՝ կը շղթայէ և արձակելու համար կը պահանջէ 14 քիսէ զը, իր այնալին ու դիտակը, զորս անոնց աղան՝ Պլարի Խալիլը խլած է ուրիշ առնել:

Յուլիս 23-ին յիշեալ ցեղի քրդեր նոյն գեղէն մօտ 200 ոչխար թալան կը վերցունեն և ոչխարաց տիրոջ՝ Օհանի ոտքն ալ կը վիրաւորեն:

Յուլիս 22-ին տղերնիցի(Թէլէքցի)քրդեր Թարուք հայ գեղի բոլոր ոչխարները կը տանին:

Սասունցի Մաքօ Խարջինի տղաքը գիշերով խըտանցի Ըրգոյի տան վրայ յարձակելով՝ կը թալնեն գոյքերը:

Նոյն քրդերը շարիբուլունցի Գամոյի տունը թալնելէն ետք՝ անոր երկու տղերքը Թամօն ու Սագօն կը ձերբակալեն և իրենց հետ կը տանեն. բաց թողնելու համար 1200 դուրուշ, կով մը և էշ մը կը պահանջեն:

Խէյանցի նշանաւոր աւազակապետ Թըմօ Մըհէ անուն քիւրդը տեսնելով որ իշխնձորցիք իւր զօգանը գրաւած են, մեծ բազմութեամբ իշխնձորցոց խուղերուն վրայ կը յարձակի, բայց ամօթահար ետ կը դառնայ:

Լաճրգանցի չորս քրդեր բանձար հաւաքող շէնքցի կանանց վրայ կը յարձակին թալնելու: Քրդան մէկը թրով կը զարնէ Մօսէի տան Շաքէ անուն կնկայ ծնկան. սա հերոսուհին քաջաբար կուելով քրդու ձեռքէն սուրը կը խլէ և գետին պարկեցնելով լաւ մը կը ծծծէ զքիւրդ և սուրը իբրև յաղթական նշան տուն կը տանէ:

Հրութ գիւղէն փախցուած կինը, զոր փախցուցած էին ձեւացի Բեաղմենց Սըլէն, որոյ ձեռքէն խլած էին Շէկոյի տունը, կը մեռնի իւր քաշած չարչարանքէն մինչև որ տուն կը հասնի:

Ալէլիկուզանի մօտ Անտօքայ սարին վրայ քրդու մը դիակը կը գտնուի և կը ներկայացնուի մօտը գտնուած զօրաց, որք կը պատասխանեն թէ՛ յմէնք մեր կեանքէն կը վախնանք, ուր մեաց ձերը»:

Հեղին գեղացի Միւօ Վարդանը ձերբակալելէ և կրորիկ գումար մը(մօտ 100 օս. ոսկի)կաշառք ուտելէ վերջն թողուցին:

Մշոյ վաճառականներէն Պաէեան Գասպար աղայի տուն խուզարկելով՝ երկու ըկօլլէր կը գտնին: Նորա եղբայրը՝ հաճի Կարապետն էլ ձերբակալեցին և ժամանակէ մը վերջ կը թողուն(ի հարկէ կաշառքով): Բանիցըս այսպէս բռնել ու թողնէ է վերջ, վերջապէս կը ղրկեն Բաղէշ քաւարանէն անցնելու համար: Այն հարուստները, որք ցարդ 100 փարայ ազգին աւած չունին, այժմ 200 ոսկին մէկէն կը թափեն շան բերան՝ միայն իրենց անձը ազատելու համար. բայց իրենց սերունդը ազատելու համար տակաւին կը խնայեն:

Շէնքցի Գընէի Ըրգոյի տղան Կարապետը Մուշ քաղաքին մէջ կը ձերբակալեն և չեն թողեր, աւարկելով թէ սա սէմալցի ձերբակալեալ ըես Գորգէի աներձագն է: Յիշեալ Գորգէն մատնուած էր իբր յեղափոխական:

Պուլանխայ Բօփ գեղի քահանան և Լիլ գեղի Լեւոն վարժապետը կը ձերբակալին:

Խուուէն 60 մարդու ձերբակալման հրաման խրկուած է Կարինէն: Կը գտնուին տակաւին խել մը անգէտներ,

որք թերահաւատ լինելով հայկական խնդրոյ լուծման մասին, ոչ միայն չեն հաւատար, այլ ընդհակառակը, կաշխատեն խանգարել Գործի ուղղութիւնը: Այդպիսիք ի հարկէ իրաւունք ունին իրենք զիրենք թուրք կառավարութեան բարեկամ կոչելու և անոր բարեկամութեանը վրայ կատարեալ վստահ լինելու: Աւրախութիւն է ըսել, որ այժմ այդպիսիք ևս կասկածելի կը ներկայանան կառավարութեան առաջ և կը փախնին անկէ: Այդ կարգին են Շատակու Քոփ, Կիրմաւ, Գերաշէն, Տափրզ, Շուքրամբկ և Ավկարմ գիւղերու ղեկներն ու գլխաւորները, որք այժմ փախստական եղած են:

Մշոյ կառավարութիւնը Մշոյ բոլորոք գտնուած հայ կասկածելի գեղանց մասին լիովին ապահով լինելու համար Խէյանցոց, Բագրանցոց, Խարիբանցոց, Բըշկոտցոց և Պատիպանցոց քեօջերը հրաւիրած է, որ գան իրենց զօգանը Մշոյ սարին հաստատեն: Այդ յիշուած աշխրներու քեօջերն ինչ չարիքներ չեն հասուցած խեղճ դաշտեցոց: Քեօջերն անցնելու ատեն ճամբու վրայ գրտնւած հայ գիւղացիք քարերու, ժայռերու մէջ կը փախչին վախերնէն:

Յուլիս 10-ին Ալպուհարի կնկաիք գազպին հաւաքելու ատեն պէկքքի հինգ քրդեր անոնց վրայ կը յարձակին: Մին այնքան կը ծեծեն, որ 2-3 օր վերջ կը մեռնի և մի ուրիշն ալ ձեռքէն կը վիրաւորեն:

Նոյն ցեղին պատկանող մի քանի ուրիշ քրդեր Օղղուսայ հայ կին մը փախցնելու կերթան: Որպէս զի կնիկըն իւրացնելու խնդիրը վճռողականապէս վերջացուի, կուզեն նախ տան միջի էրկի մարդիկը սպանել և ապա կինը փախցունել, բայց կինը խելացիութեամբ թէ մարդիկը և թէ ինքզինք կազատէ հետևեալ կերպով: Կինը քրդաց կըսէ. «չէ որ ես իմ կամքովս ձեր հետ կուգամ և կը թրքանամ, այլ ևս ինչ պէտք է անոնց արիւնը մտնել միայն թէ ապահով լինելու համար երթանք դատաւորին մօտ և անոր ներկայութեան կտրենք քեպին, որպէս զի մի քանի օր ձեր քեփը լրացնելէ վերջ զիս չթողնէք:» Քրդեր կը հաւանին և կերթան Քօրոսկայ ղազին(դատաւորին), որի ներկայութեան կինը կը պողայ. «ես հայ եմ և զիս բռնի տանել և թրքացնել կուզեն:» Որքան ալ քրդեր ճնշում բանեցնել կը ձգեն, բայց սոյն գեղի հայեր քաջութեամբ կը պաշտպանեն և կազատեն կինը:

Յուլիսի 22-ին Մեղքոյի Կէլինի քրդերէն Սէրիմի տղաքը բռնութեամբ կը տանեն Արդկուցի Ստեփանի քանի մը հատ ոչխարները: Այդ քրդերը աւելի անոր համար կատաղած են, որ Եշխնձորի դէպքը պատահեցաւ, որովհետև ցարդ հլու և հնազանդ ոչխարագլուխ հայէն այդպիսի յանդգնութիւն չէին սպասեր և հետևաբար կը ջանան կորիւնը խեղդել: Բայց կորիւնը պիտի դառնայ առիւծ և յօշոտէ զիրենք:

Մշոյ գիւղերու աշարը ծախսուելու վրայ է: Ոչ մի հայ չի համարձակիր միւղայիտէին մօտենալ: Վաւաշոտ քրդերը կը կուրին այն հայ գեղին համար, ուր գեղեցիկ կնիկներ կը գտնուին: Եթէ քիւրդը ամեն տեսակ հաճոյքները վայելելէ ետքը կրկնապատիկը չվաստի, չը գնեն: Գիւղի արդիւնաբերութիւնը որքան ալ սուղ լի-

նի, նա չի ուզած քանակութիւնը կը լրացունէ: Տիգրանակերտի մօտերը բնակող 1000 համրիկներու գլխաւոր հրամանատար Իպրահիմ փաշի տունը կը թալանեն Էնըզ արագները, որոնց վրայ զօրք կը քաշվի ասկէ մէկ ու կէս ամիս առաջ:

Յուլիս 24-ին Փսանայ գաւառի 27-30 պանդուխտներ Հալէպէն վերադարձնուին Պիրմի մօտ Խէյանցու Հուսէյին աղայի տղան Սլօն և իւր հօրեղբայրն իրենց մարդիկներով կը թալանեն և կը տանին 110 մէճիտի: Այդ ողորմելիները չթալանուելու և ճամբան ապահով անցնելու համար իրենց առաջնորդ կառնեն երկու քիւրդ, վճարելով 20 մէճ, բայց այդ առաջնորդներն դէպքէն առաջ կծիկը կը դնեն:

Թիֆլիզից մեզ գրում են, որ այնտեղի եկեղեցիներից մէկում ահագին բազմութեան ներկայութեամբ հոգեհանգիստ է կատարել Թահսի փաշայի սպանողի համար, որն անմիջապէս վերջ է տուել իր կեանքին:

Ներառութիւնների ցուցակը.—
 «Անկեանց»-ից 62 ռուբ., 96 ռ., 11 ռ. «Կողմութից» 15 ռ., 150 ռ. 70 կ. «Կայծիկից» 85 ռ. 70 կ., 86 ռ. 85 կ., 28 ռ. № 39 թ. 41 ռ. № 80 թ. 3 ռ. № 111 թ. 28 ռ. 70 կ. № 73 թ. 16 ռ. 50 կ. Ա. Մ. Տ.-ից 10 ռ. Կ. պ. ք. Արամից 70 ռ. Գձ-ից 150 ռ. (Ատ. հր.) Բթ-ից 100 ռ.
 Խ-ի ուս. գպպ-ից 200 ռ. Եպիօնացուց 172 ռ. Լակլ. ձեռ. 173 ռ.
 Օր. Մ. 20 Փր. Օր. Ե. 30 Փր. Տիկ. Լ. 10 Փր. Վ. քաղաքից Ղարա Մէլիքի միջոցով յօգուտ «Իրօշակի» սպարանին պ. պ. Միհրանից և Արամից 100-ական Փր. Բացի այդ՝ պ. Վարդերեսից 100 Փր. և Նից 100 Փր. Մի Բօլզարացուց 50 տաճկ. հոխայ տառ:

«Արջք օրհասականը հզօրագոյնս կուրին:»
 Հնչակի նախավերջին համարում ասուած է, որ զանազան անձինք գողանում են իր թղթակցութիւնները և սեփական ոսկու տեղ ծախում: Սրա հետ միասին նա սպառնալիքներ է կարդում, որ ուրիշ բաներ ևս ունի յայտնելու, որ «այլ ևս ուրիշ կերպ կը վարուի»: Իսկ Հնչակի միմոսական օրգան, Ապտակում ամենալիտի կերպով յայտնում է, որ այդ գողը «Իրօշակն» է: Միմոսական լիտութիւնների պատասխանելու վարկեան անգամ ժամանակ չունենք: Իսկ «Հնչակին» մենք ասում ենք, որ դա ամենաստոր ստութիւն ու զրպարտութիւններ են: Քաջութիւն, ազնուութիւն ունէք, պարզ և փաստերով գրեցէք և այն ժամանակ միայն կստանաք ձեր փաստացի հերքումը:
 Մենք սպասում ենք, որ «Հնչակն» իր խոստացած սպառնալիքները կատարի: Ցանկալի է սակայն, որ դա ևս չենթարկի իր վերաբերմամբ մեր արած քննութեան խոստացած պատասխանի օրին:

Դաշնակցութեան անձանթները խնդրում է թըրթակցութեան և նուիրատուութեան համար դիմել: L. Boole, 15, Augustus Rd. Hammersmith, W. London. Վիեննա. Դաշնակցութեան ազատ սպարան